Írta: Szabó László
2011. augusztus 01. hétfő, 21:27 - Módosítás: 2019. szeptember 28. szombat, 10:46

Esti beszélgetés a kástuban

Egyetemi éveim idején (1958-1963) a debreceni KLTE Néprajzi Intézetében még kevés hallgató volt. Egy évfolyamon 4-5 főszakos néprajzos, ugyanennyi harmadik szakos, s néhány szimpatizáns látogatta a családias hangulatú órákat, főként a hétfő esti szemináriumokat. A törzsgárda úgymond bent lakott az intézetben, s csak este háromnegyed tízkor, mikor a portás csengetett, kezdtünk szedelőzködni. Néha hosszú vitákba keveredtünk, fiatalos hévvel bizonygatta ki-ki az igazát. Ebbe néha tanáraink is bekapcsolódtak. Gyakori téma volt a néprajz módszere, célja, a népi, paraszti kultúra jellege, a magas kultúrához való viszonya. Még egyszer mondom, hogy nem a nosztalgia, avagy a mellébeszélés miatt idéztem fel az egykori tanulóévek körülményeit és hangulatát. Nem eltéríteni, hanem éppen megerősíteni szeretném a kultúráról eddig elmondottakat és egy szemléletes, e közegből felidézett példa segítségével. Akkor, s azóta is így látom és ítélem meg a kultúrát.

Az ötvenes évek közepétől a néprajzban szovjet példa alapján erősen szorgalmazni kezdték a munkásfolklór, a munkás hagyományok (ekkor az életmód kifejezést még nem használták) gyűjtését. A néprajz szakon úgymond nem kapkodott e téma után senki sem, még azok is megkerülni igyekeztek, akik munkás vagy városi származásúak voltak. Ettől függetlenül azonban többször felmerült ez a kérdés is és esti beszélgetések tárgya is volt. Akadt, aki védelmébe vette, akadt, aki nem tartotta a néprajz illetékességi körébe tartozónak a munkás kultúra vizsgálatát. Egyik alkalommal azonban heves vitára került sor. Ugyanis megjegyeztem, hogy a munkásságnak nincsenek hagyományai, leszámítva néhány nagyobb múltú ipari vidéket (a mai Magyarországon: pl. Győr, Ózd, Miskolc–Diósgyőr, Salgótarján), Budapest bizonyos részeit. Ha pedig nincs hagyománya, a néprajz mit sem tud vele kezdeni, hiszen nem illik tárgykörébe. Kissé merev diákos okoskodás volt ez, ám éppen ezért kerültek ellenzői, bontakozott ki élénk vita. Én úgy éreztem, hogy mélységesen igazam van. Az újsütetű néprajzos generáció nem tudja ugyanis, hogy akkor milyen viszonyok voltak, s mekkora volt az ideológiai és politikai nyomás, milyen mértékű a valóságos tények meghamisítása. Ha munkásokról, munkásságról szólunk, tudnunk kell, hogy a hivatalos irányelvek szerint (akkor „direktíváknak” mondták ezeket) egy kalap alá vették a már említett, valóban sajátos kultúrával rendelkező munkásságot és a lumpen elemeket. Sőt éppen ezeket a lecsúszott, vagy fel sem emelkedett, akkor *„mérhetetlenül elnyomott”*-nak mondott proletárokat tekintették a forradalom hajtóerejének. A szociáldemokrata munkáseszmény helyére Gorkij „Éjjeli menedékhely”-ének lakóit ültették. Bennük látták a forradalmi erőt, mint legelesettebbekben, a leginkább elnyomottabbakban.
Az előbbieket
munkásarisztokrácia
,
Peyerista áruló
névvel bélyegezték meg. Pl. legjobb barátom tisztes polgári életet élő nyomdász apját ilyenként üldözték el Debrecenből, habár ott inasból főkorrektorságig küzdötte fel magát, és Debrecenben lakva Egerben maltert hordott éveken át. A Luka- Szatyin-féléket tették helyére, s őket nevezték

a forradalom bázisainak, igazi munkásnak. Nos, mikor tagadtam a munkásság kultúráját, akkor erre a különbségtételre gondoltam és ez ellen szóltam. Kultúráról, tehát magasrendű értékről beszélgettünk, s ilyen közegben és szituációban kellett megmagyaráznom, alátámasztanom véleményemet. Tettem ezt egy példa segítségével. Ezt magam számára ma is érvényesnek és kellően szemléletesnek és lényegre törőnek tartom. Nem átallom ennyi idő után sem megismételni, mert úgy hiszem a kultúra lényegének megértéséhez közelebb jutunk.

Még a zenedei előképző első évében tanultuk ezt a háromstrófás népdalt:

Virág Erzsi az ágyát

Magasra vetette.

Kara István kalapját

Rajta felejtette.

Hozd ki Erzsi kalapom,

Hadd tegyem fejembe,

Hogy ne nézzen minden lány

Ragyogó szememe.

Ki is hozta kalapját,

Fejébe is tette.

Nem is nézett minden lány

Ragyogó szemébe.

Miről szól ez az egyszerű párosító dal?

Virág Erzsi eladósorban lévő lány, aki – mert eljött az ideje – szeretne férjhez menni. S nem is akárhogyan, s akárkihez: lehetőleg minél vagyonosabb, hozzá illő legényhez. A paraszti *tisztas zoba*
legfőbb dísze az ágy, amely vidékenként másként, de ott mindenki által ismert rend szerint van felvetve. Az ágyon az eladó leány szemlére teszi stafírungját (annak egy részét), amelyet anyjával maga készített (font, szőtt, hímzett). A magasra vetés nemcsak technika kérdése, hanem a mód kifejezője is. Minél gazdagabb a stafírung, annál magasabb ágyat vethetnek fel belőle, annál több díszes párna mutatja hímzett, slingelt szélét, amely egyben a leány

ügyességéről, szorgalmáról és igényességéről is bizonyság. Régen tucatban számoltak, amiből a teljes egység 12 volt. Az eladólány a hagyományok szerint szinte országszerte ezzel, illetve ennek tört részeivel kellett, hogy rendelkezzék, ha férjhez akart menni. Három-hat- (kilenc)-tizenkettő volt mindenből: párna-, dunnahaj, lepedő, törülköző, szakajtóruha a teljes stafírunghoz tizenkettő, bizonyos dolgokból (pl. kitömött párna, dunna, ünnepi vagy gyász esetére készített asztalterítők, tükörtakarók, testi ruhák) kevesebb is elegendő volt. Egy teljes stafírungból lehetett az ágyat legszebben, legtornyosabban felvetni, s ez egyben kifejezte az eladólány módját is. Mindezt a lakodalom előtti ágyvitelkor közszemlére is tették, s a közösség igaz voltáról meggyőződhetett. Az ehhez kapcsolódó szokások, a szokás gyakorlói (legény cimborák) gondoskodtak arról, hogy hiteles is legyen. A leány iránt érdeklődő, a házasodást komolyan fejében forgató Kara István jól ismerte Virág Erzsit, hiszen együtt nőttek fel, egy közösség tagjai voltak. A fonóban, ahol a fonál a megszőtt stafírung alapanyaga készült, már régen megismerhette a lány ügyességét, rátermettségét, szépségét, asszonynak való voltát. De látta őt egy hagyományos közösségben munka közben a földeken – de csak hogy a témához közel maradjunk –, a kenderföldön nyüvéskor, az áztatóban, a kender törésekor, finomításakor (dörzsölés, gerebenezés) és sorolhatnók a kendermunkák sorát, melyeknél elő- vagy hátramozdítóként a legények is ott voltak, segítettek. Itt szemelte ki a legény a leányt, s vált a kettejük közötti kapcsolat egyre szorosabbá.

Ezt elősegítette a fiatalok közössége, az a *banda,* amelyikbe tartoztak, s akik élénken figyelték viszonyuk alakulását. Az udvarlás azonban egy hagyományos közösségben nem volt egyszerű. Komoly szabályai, korlátai voltak a két nem közötti kapcsolat módjának. Számos alkalommal kellett hazakísérnie a lányt legény cimboráival együtt a fonóból, egyéb helyekről, hogy pár percig, amíg illendő volt, vagy amíg a figyelő szülők rájuk nem szóltak, egymással lehessenek a kapuban. A kapun belülre, még inkább a házba csak bizonyos ünnepek alkalmával, bizonyos napokon juthatott be a legény, akkor is csak legény barátaival együtt (ünnep köszöntéskor, locsolkodáskor, néhol májfa állításkor).

Itt annak a pillanatnak vagyunk tanúi a szokásrend szerint, amikor a legény éppen kinyilvánítja komoly szándékát a lánynak és a szüleinek. Pontosan nincs leírva, de csak így történhetett: együtt hazakísérték a leányt többen is, majd rövid beszélgetés után távoztak. Ki-ki fogta a kalapját és elköszönve az ott ülő szülőktől, kiléptek a pitvarba. Kara István azonban az ágyon „felejtette” a kalapját. A felejtette szót kissé ironikus hangulata miatt tesszük idézőjelbe. Ugyanis a felejtés szándékos volt. A kalap (korábban süveg) szimbolikusan a kalapot viselő személlyel azonos, azt képviseli. Ma is széltében-hosszában használjuk ezt a mondást, pl. egy házasságra célozva: *„Ki viseli a kalapot?”* Azaz, ki az úr a háznál? Ki a főnök? A kalapot másokkal találkozva megemelik a tisztelet jeléül. Régebben
„megsüvegelték”
. A kalap kifejezte a mondás szerint az illető társadalmi állapotát is:
„Mindenki olyan kalappal köszön, amilyen van neki. ”.
A kalap a főség, a férfi szimbóluma. Ezzel egy hagyományosan élő közösségen belül mindenki tisztában volt. S tisztában volt azzal is, hogy mit jelent az, hogy a kalapot valaki a felvetett ágyra

teszi. Azt, hogy a legénynek immár komoly a szándéka, hogy leendő kérőnek tekintsék. Az ágy a leány, a kalap a legény szimbóluma. Az, minden belemagyarázás nélkül. Ezt maga a szokás igazolja vissza. A legények a tisztaszobában, ahol a felvetett ágy volt, a kalapot vagy az asztalra vagy maguk mellé a lócára tették, vagy a kezükben tartották. Aki a leány tisztasága, szorgalmassága felől meg akart győződni a beregi Tiszaháton, pl. a szekrény tetejére tette fel, s elmenvén megnézte, hogy nem poros-e? Leporolja-e a leány a szekrény tetejét is?

A kalap ágyra helyezése azonban mást, immár komoly szándékot jelentett. Látták ezt a szülők, a legény cimborák, mindenek előtt a leány. Nem kellett magyarázkodni. Értették a jelbeszédet. A következő strófában tovább folytatódik a szimbolikus jelbeszéd. Kara István nem megy vissza, amikor „észreveszi”, hogy az ágyon „felejtette” a kalapját, hanem szól az őt kikísérő lánynak, hozza ki, hogy a fejébe tehesse. Azt pedig, hogy miért már nem is Erzsinek mondja, hanem inkább csak gondolja. Ha a leány kihozza, ezzel jelzi, hogy elfogadták az udvarlást. Ilyenkor a szülők sem szólnak, ha kicsit tovább maradnak kint. Ezzel az aktussal mintegy elfogadja a család a legényt, aki lányos napokon már nem kell, hogy csapatostól jelenjen meg a háznál, bemehet egyedül is és a szülők jelenlétében töltheti idejét a lánnyal. A lány *„kifogott szerető”* lesz, ahogy ezt, pl. Szatmárban mondják. Külön jogai vannak: hazakísérésben, látogatásban, táncban. Ugyanakkor, mint ez a dal szövegéből is kiderül, a kihozott kalappal való elfogadás a legényt is kötelezi. Nem nézhet többé más lányra, sem az ő szemébe más akárki lánya. Tisztelik ezt a legény barátok, a leány cimborák, együtt valóknak, összetartozónak tekintik őket. Azaz mind a család, mind a fiatalok közössége, majd mindkét család és azok rokonsága elfogadja a kapcsolatot. Nem akadályozzák, nem zavarják meg ezt az állapotot, hanem éppenséggel védik, hogy végül lánykérés, kézfogó, majd házasság legyen belőle.

A magasra vetett ágy, a kalap szimbolikus jelentése és a hozzá fűződő cselekmények, udvarlási szokásaink között nem egyedülállóak. Hogy csak egyet említsek: *„Kitették a szűrét!”*. Azaz a legénynek ezzel finoman tudtára adják, hogy a család nem látja szívesen közeledését. A harmadik strófa már csak megismétli a másodikat, de múlt időben, s befejezett lezárt tényként közli, hogy létrejött és közösségileg elismertté vált a kapcsolat. Ezzel lezárult az udvarlásnak, legény és leányéletnek egy szakasza, minden a szokásrend szerint alakult.

Végezve a szöveg magyarázatával, röviden azt mondhatjuk: *ez a kultúra*.

Az pedig, ha a kocsmából hazatántorgó lumpenproletár otthon lerúgja csizmáját, bevágja micisapkáját a sarokba, ruhástól leheveredik, másnap pedig káromkodva keresi, hogy hova lettek, fényévnyi távolságra áll a kultúrától.

A kultúrának szigorú kialakított *rendje* van, a rend lehetővé teszi, hogy az egyes tárgyak, helyek, helyzetek, cselekedetek, szavak, gesztusok közérthető jelekké, szimbólumokká váljanak, amit a közösség tagjai értenek, olvasnak bennük, élnek velük. Értékét az adja, hogy segíti az egyént és a közösséget élete megtartásában minden körülmények között.

Annak idején egy esti vita alkalmával nagyjából ezeket mondtam el, s ma is így látom a kérdés lényegét. Kicsit talán kihegyezett, s szélsőséges szembeállítása ez a dolgoknak, de a lényegre tapint. Igazságát, s részleteit csak akkor érthetjük meg igazán, ha a másik két fogalmat (nép és hagyomány) is hasonló módon elemezzük.